

QAFQAZ XALQLARININ MİLLİ GEYİMLƏRİ

RƏSSAM-LİTOQRAF
K.P.BEQQROVUN
YARADICILIĞINDA

НАЦИОНАЛЬНЫЙ КОСТЮМ НАРОДОВ КAVKAZA

В ТВОРЧЕСТВЕ
ХУДОЖНИКА-ЛИТОГРАФА
К.П.БЕГТРОВА

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASININ
ARXEOLOGİYA VƏ ETNOQRAFİYA İNSTİTUTU**

**ИНСТИТУТ АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ
НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА**

**QAFQAZ XALQLARININ MİLLİ GEYİMLƏRİ
RƏSSAM-LİTOQRAF K.P.BEQQROVUN
YARADICILIĞINDA**

**НАЦИОНАЛЬНЫЙ КОСТЮМ НАРОДОВ КAVKAZA
В ТВОРЧЕСТВЕ ХУДОЖНИКА-ЛИТОГРАФА
К.П.БЕГТРОВА**

AZƏRBAYCAN
NƏŞRİYYATI
BAKİ-2014

Q03(14)

Kitabın tərtibçisi, mətnin və şərhlərin müəllifi:	Emil KƏRİMOV, tarix üzrə fəlsəfə doktoru
Составитель книги, автор текста и комментариев:	Эмиль КЕРИМОВ, доктор философии по истории
Elmi redaktor:	Teymur BÜNYADOV, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü
Научный редактор:	Теймур БУНЯДОВ, действительный член Национальной Академии Наук Азербайджана
Rəyçilər:	Mehparə ƏLİYEVƏ, Şəhla NURUZADƏ, tarix üzrə fəlsəfə doktorları
Рецензенты:	Мехпара АЛИЕВА, Шахла НУРУЗАДЕ, доктора философии по истории

Q03(14) Qafqaz xalqlarının milli geyimləri rəssam-litoqraf K.P.Beqqrovun yaradıcılığında. – Bakı, «Azərbaycan» nəşriyyatı, 2014. – 88 səh.

Kitab aztanınan alman mənşəli rəssam-litoqraf Karl Petroviç Beqqrovun (1799-1875) yaradıcılığına həsr olunmuşdur. Onun Qafqazda, o cümlədən Azərbaycanda yaşamış xalqların milli geyimlərini əks etdirən, 1822-ci ildə Sankt-Peterburqda çap olunmuş 30 rəngli rəsmdən ibarət albomunun oxuculara təqdim olunan bu reprint nəşri XIX əsrin əvvəllərində həmin xalqların məişəti və mədəniyyəti haqqında əyani təsəvvür yaradır və böyük etnoqrafik maraq kəsb edir.

Книга посвящена творчеству малоизвестного художника-литографа немецкого происхождения Карла Петровича Бегрова (1799-1875). Репринтное воспроизведение альбома, изданного в Санкт-Петербурге в 1822 г., включает 30 цветных рисунков художника, отображающих национальную одежду народов Кавказа, в частности Азербайджана. Рисунки представляют большой этнографический интерес. Они дают наглядное представление о быте и культуре народов Кавказа нач. XIX в.

Q $\frac{4804000000 - 003(14)}{M670(07) - 2014}$ Sifarişlə

Ön söz

Geniş oxucu kütləsinin nəzərinə çatdırılan bu kitab - rəssam-litoqraf Karl Petroviç Beqqrovun Qafqaz xalqlarının milli geyimlərini əks etdirən rəsmlərdən ibarət albomu istedadlı tədqiqatçı-etnoqraf Emil Kərimovun çoxillik gərgin əməyinin bəhrəsidir. Uzun illər ərzində bir sıra arxiv və kitabxanalarda çalışarkən onun aşkar etdiyi, sistemləşdirdiyi və elmi baxımdan təhlil etdiyi bu rəsmlər XIX əsrin əvvəllərində Qafqaz xalqlarının həyatına dair dəyərli bir etnoqrafik mənbədir.

Etnoqrafiyada təsviri sənət mövzusuna müraciət xüsusi diqqət yetirilməli bir məsələdir. Etnoqrafiya elminin çoxəsrlik tarixində təsviri sənət çox zaman etnoqrafların maraq dairəsində olmuşdur. Keçmişdə rəssamlar, bəzən, hətta müxtəlif təhlükə və çətinliklərə baxmayaraq, etnoqraflarla birgə ekspedisiyalara getmiş, onların yolyoldaşı olmuş, etnoqrafın gözündən qaçan məqamları da görə bilmişlər. Xalqların ənənəvi mədəniyyətinin tərkib hissəsini təşkil edən yaşayış yerləri, geyimlər, bəzək əşyaları və əmək alətləri ilə bağlı məsələlərdə bu özünü daha qabarıq göstərir.

Rəssamlıq sənəti etnoqrafiyada həmişə yüksək dəyərləndirilmişdir. Belə ki, etnoqrafiyada müxtəlif janrlarda olan rəngkarlıq incilərinin şərhinə dair bütöv elmi istiqamət mövcuddur. Məsələn, XIX əsrdə yaşamış Amerika rəssamı Corc Katlin 8 il hindu tayfalarının həyatını öyrənmiş və onların bir çox nümayəndələrinin portretlərini qələmə almışdır. Pol Qoqenin Polineziyada çəkdiyi rəsmlər də, heç şübhəsiz, bu qəbildəndir.

XIX əsrdə bir çox rus rəssamları, o cümlədən Q.Q.Qaqarin, V.V.Vereşşagin, T.Qorşelt, K.P.Beqqrov Qafqazda olmuş, etnoqrafik baxımdan maraqlı və zəngin sənət əsərləri yaratmışlar. Görkəmli rəssam, knyaz Q.Q.Qaqarini ümumilikdə Qafqazı və Qafqaz xalqlarını geniş ictimaiyyətə yaxından tanıdan ilk sənətkarlardan biri kimi qiymətləndirmək olar. Onun rəsmləri qafqazlıların məişətinin müxtəlif sahələrinə həsr olunmuş süjetlərlə zəngindir. Rəssam T.Qorşeltin şahidi olub təsvir etdiyi səhnələr, rastlaşdığı ayrı-ayrı şəxslər, o cümlədən müxtəlif yaş qruplarına və sosial zümrələrə mənsub olan insanların rəsmləri xüsusi maraq doğurur.

Qafqazın bənzərsiz təbiəti və mədəniyyəti bir çox hallarda hətta təsviri sənətdən uzaq olan məmurların, zabitlərin diqqətini cəlb etdiyindən, onlar da buna etinasız qalmamış, bacarıqları və imkanları daxilində bu diyarın təbiətini təsvir etməyə çalışmış, yerli əhalinin ayrı-ayrı nümayəndələrinin şəkillərini, müxtəlif regionlarda aparılmış döyüş səhnələrini qələmə almağa təşəbbüs göstərmişlər.

K.P.Beqqrovun albomda toplanmış rəsmlərində müxtəlif xalqların nümayəndələri özlərinə məxsus fərqli milli geyimlərdə təsvir edilmişlər. Məlumdur ki, milli geyimlərdə etnik özəlliklər, çoxəsrlik ənənələr, yerli ustaların məharəti və bacarığı əks olunmuşdur. Ənənəvi geyimlər etnosun maddi mədəniyyətinin ən mühüm sahələrindən biri hesab olunur. Sırr deyil ki, milli geyimlər ulu babaların xəyali obrazını özündə əyani əks etdirməklə bərabər, həm də onların ənənəvi mahiyyətini, ruhunu dərk etməyə, onların adət-ənənələrlə, məişət tərzilə, mərasimlərlə birbaşa əlaqəli olduğunu, mədəniyyətin qədim kökləri ilə bağlılığını başa düşməyə kömək edir.

Bu baxımdan K.P.Beqqrovun rəsmlərinin dəyəri ondadır ki, bu şəkillər sırf reallığı əks etdirir. Bu isə, öz növbəsində, iki yüz il öncəki Qafqaz sakinlərinin obrazlarını çağdaş insanların gözləri önündə canlandırır.

XIX əsrin ilk onilliklərində Rusiya imperiyasının siyasəti nəticəsində Qafqazda yaranmış mürəkkəb hərbi-siyasi və sosial-iqtisadi durumda, real zaman kəsiyində rəssamın, eləcə də onun personajlarının şahidi və iştirakçısı olduqları hadisələr kontekstində naturadan çəkilmiş bu şəkillər oxucuda o dövrdəki həyatın bir parçası barədə canlı təsəvvür yaradır.

Albom istər mütəxəssislər üçün, istərsə də Qafqaz xalqlarının tarixi, etnoqrafiyası və ümumiyyətlə, mədəniyyəti ilə maraqlananlar üçün faydalı və dəyərli bir mənbə ola bilər.

**Əliağa Məmmədli,
antropologiya üzrə elmlər doktoru**

Rəssam-litoqraf K.P.Beqqrovun yaradıcılığında Qafqaz xalqlarının milli geyimləri

Qafqaz dünya mədəniyyətinin qədim ocaqlarından biridir. Bəşəriyyətin ictimai inkişafının, demək olar ki, bütün mərhələlərini burada izləmək mümkündür. Qədim yunan mifologiyasına əsasən, Qafqaz dağları allahların yaşadıkları bir diyardır. Rəvayətə görə, Prometey odu məhz buradan oğurlayaraq insanlara çatdırmışdır. Görkəmli alman antropocoğrafiyaçısı F.Ratselin yazdığı kimi, tarix boyu müxtəlif xalqlar Pont-Kaspi keçidi vasitəsilə ayrı-ayrı istiqamətlərdə miqrasiya etmişlər. Bu keçid Avropa ilə Asiyayı əlaqələndirən ən mühüm nöqtələrdən biri hesab olunur.¹

Tarixi, coğrafi, mədəni, ictimai-siyasi baxımdan Qafqaz yer kürəsinin təkrarolunmaz guşəsidir. Onu tarixi-etnoqrafik fenomen kimi də səciyyələndirmək olar. Bu səpkidə külli miqdarda elmi tədqiqat işləri mövcuddur. Lakin rəssamlıq fəaliyyətindən bəhs edəcəyimiz K.P.Beqqrovun Qafqaza aid çəkdiyi şəkillər XIX əsrin əvvəllərinə təsadüf etdiyindən, həmin dövrdə regionun hərbi-siyasi, sosial-iqtisadi vəziyyəti və tarixi haqqında qısa da olsa, məlumat verməyi lazım bilirik.

Bu dövrü, ilk növbədə, Rusiya imperiyası tərəfindən Qafqazın məqsədyönlü olaraq müstəmləkələşdirilməsi dövrü kimi qiymətləndirmək də olar. Bölgənin işğalı yeni ərazilər tutmaq hesabına sərhədləri genişləndirmək, onun təbii sərvətlərinə yiyələnmək və imperiyanın inkişaf etməkdə olan manufaktura sənayesini xammalla təmin etməklə əlaqədar idi. Yeni ərazilərin ələ keçirilməsi bölgənin ruslaşdırılması və xristianlaşdırılması siyasəti ilə birgə aparılırdı. Bu istiqamətdə Gürcüstan ekzarxı Feofilakt da fəaliyyətdə idi.² 1801-ci ildə Şərqi Gürcüstan (Kartalini-Kaxeti çarlığı) Rusiya imperiyasının tərkibinə daxil oldu. Bununla əlaqədar, Qazax, Borçalı, Şəmşədil sultanlıqları da Gürcüstanın vassalına çevrildi. Bunun ardınca çar Rusiyası Car-Balakən dairəsini, 1804-cü ildə isə Gəncəni işğal etdi.

1804-cü ildə İmereti, 1806-cı ildə Dərbənd xanlığı Rusiyanın təbəəsinə keçdi. 1813-cü ildə Azərbaycanın şimal xanlıqları imperiyaya qatıldı. Keçmiş sultanlıqlar «distansiya», xanlıqlar isə «əyalət» adlandırıldı.

Müstəmləkəçilik siyasətini mütəşəkkil həyata keçirmək üçün Qafqaz xalqlarının tarixinin, onların dillərinin, məişət və mədəniyyətinin öyrənilməsi tələb olunurdu. Bu məqsədlə Qafqaza müxtəlif peşə adamları - səyyahlar, tədqiqatçılar, məmurlar, hərbiçilər gəlirdilər. XVI-XIX əsrlərdə Qərbi Avropa müəlliflərinin də bu xalqlara aid yazıları etnoqrafik baxımdan böyük əhəmiyyət kəsb edir.

O dövrdə nəşr olunan kitablardakı illüstrativ materiallar və xüsusilə albomlar vizual etnoqrafiya baxımından çox önəmlidir. Belə materiallar xalqın maddi və mənəvi mədəniyyətini qavramaq üçün tutarlı vasitələrdən biridir.

¹ Ратцель Ф. Народонаселение. Силд 2. СПб., 1902. Сəh.734.

² Ермолов к графу Вяземину // Акты, изданные Кавказской археографической комиссией. – VI силд, I hissə. Tiflis, 1874. Сəh.3.

Janrından (qrafika, akvarel, litoqrafiya, karandaş, xromolitoqrafiya) asılı olmayaraq, rəsm ustalarının xalq məişətinə həsr olunmuş əsərləri etnoqraflar üçün olduqca əhəmiyyətliyədir. Bu baxımdan XIX əsrin məşhur rus rəssamları Q.Q.Qaqarin və V.V.Vereşşagin xidmətlərini xüsusilə vurğulamaq gərəkdir. Lakin Qafqazda, o cümlədən Azərbaycanda yaşayan xalqların həyat tərzinə həsr edilən təsviri sənət əsərləri yaratmış və indiyədək geniş elmi ictimaiyyətin az tanıdığı rəssamlar da olmuşdur. Belə rəsm əsərlərinin müəlliflərindən biri litoqraf-rəssam Karl (İoaxim) Petroviç Beqqrovdur (1799-1875). 1818-1821-ci illərdə o, Peterburq Bədii Akademiyasında mənzərə janrı üzrə ixtisaslaşmış, qardaşı İ.P.Beqqrovun yanında təcrübə toplamış və litoqrafiya³ sənətinə yiyələnmişdir.

1822-ci ildə K.P.Beqqrov «Rəssamları həvəsləndirmə cəmiyyətinin» köməyiylə Sankt - Peterburqda «Народы, живущие между Каспийским и Черным морями» adlı albomunu nəşr etdirir. Albomda Qafqazın müxtəlif bölgələrində yaşayan aşağıdakı xalqlar təsvir olunmuşdur:

1. Qubalı	16. Kaxetili qadın
2. Qazaxlı	17. Pşav
3. Şəmşədilli	18. Kizikili qadın
4. Borçalı kişisi	19. İmeretili qadın
5. Borçalı qadını	20. İmeretili knyaz
6. Car ləzgisi	21. Kisti kişisi
7. Pəmbəkli	22. Kisti qadını
8. Gürcü knyazı	23. Osetin kişisi
9. Xevsur	24. Osetin qadını
10. Kizikili kişi	25. Çeçen
11. Tuş	26. Gürcü qadın
12. Qudomakarili	27. Çərkəz
13. Tiulitili qadın	28. Kalmık
14. Korelinli	29. Yükdaşıyan
15. Kaxetili kişi	30. Sudaşıyan

Rəssamın təsvir etdiyi bəzi xalqların etnonimləri müasir dövrlə səslənmədiyindən, onların izahına ehtiyac duyulur. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, K.P.Beqqrovun albomu yalnız rəsmlərdən ibarətdir. Rəsmlər və müəllif haqqında bir sətir də yoxdur. Bunu nəzərə alaraq, oxucuda rəsmlər və müəllif haqqında təsəvvür olsun deyə, alboma mətn əlavə etməyi lazım bildik.

Hər hansı bir etnosun bir neçə adı olmasını bir sıra amillərlə - təbii coğrafi şərait, Rusiyanın o dövrdə apardığı milli siyasət, ticarət-iqtisadi, etnomədəni əlaqələrin zəif olması, milli mənlilik şüurunun ikili xarakteri, natural təsərrüfatın hökm sürməsi və s. ilə izah etmək olar.

³ Litoqrafiya (lithos yunanca daş deməkdir) - mürəkkəb, xüsusi karandaş, iynə ilə xüsusi daşın hamar səthində bədii rəsm çəkilməsi və çəkilmiş rəsmnin izlərinin kağıza köçürülməsi. Rəsmlərin və ya əlyazmaların çapının bu üsulunu 1796-cı ildə Münxendə Aloiz Zenefelder ixtira etmişdir. Rusiyada litoqrafiya ilk dəfə 1818-ci ildə Peterburqda tətbiq olunmuşdur. O zamanlar litoqrafın işi əsasən rəssamların əsərlərini çap etməkdən ibarət idi.

K.P.Beqqrovun albomunda 6 azərbaycanlı təsvir edilmişdir: «*Qubalı*», «*Qazaxlı*», «*Pəmbəkli*», «*Borçalı qadını*», «*Borçalı kişisi*», «*Şəmşədilli*».

«*Qazaxlı*» və «*Qubalı*» Azərbaycanın eyniadlı rayonlarında yaşayan azərbaycanlılardır. «*Car ləzgisi*» rəsmi isə Azərbaycanın indiki Zaqatala rayonunun Car kəndində yaşayan avarlara aiddir. «*Pəmbəkli*» rəsminə Qərbi Azərbaycanın tarixi ərazilərindən biri olan Pəmbək bölgəsində - Pəmbək və Bazum dağları arasında yerləşən tarixi ərazinin sakini təsvir olunmuşdur. Sonralar həmin ərazi XX əsrin 30-cu illərində aparılan rayonlaşdırma nəticəsində Hamamlı və Qara Kilsə rayonları arasında bölüşdürülmüşdür. Keçmiş Şəmşədil sultanlığı Kür çayının sağ sahilindən başlayan Şəmkir və Zəyəm çayları arasındadır. Təxminən, indiki Tovuz rayonu ilə üst-üstə düşür.

«*Kisti qadını*», «*Kisti kişisi*» əslində Şimali Qafqazda yaşayan inquşlardır. Keçmişdə «*kisti*» etnonimi xüsusilə Kistinka və Armxi çaylarının vadisində yaşayan inquşlara, həmçinin Çanta çayının yuxarı hissəsində məskunlaşan çeçenlərə də aid idi.

Əvvəllər bir etnosun bir neçə etnonimlə və əksinə, bir neçə etnosun bir ümumiləşdirici adla çağırılması hallarına tez-tez rast gəlmək olardı. Bu isə yuxarıda qeyd edilən amillərlə bağlı idi. Məsələn, «*çərkəz*» etnonimi dedikdə, çərkəzlərdən başqa, adıgələr, kabardlılar, abazlar, abadzələr və başqa etnik birliklər (ubıxlar, beslanlılar və b.) nəzərdə tutulurdu. Ona görə də «*Çərkəz*» rəsminə əsl çərkəzin, yoxsa yuxarıda adları çəkilən etnoslardan məhz hansının təsvir olunduğunu müəyyən etmək çətinlik törədir. Eyni sözləri «*ləzgi*» etnonimi haqqında da demək olar. Məlumdur ki, bu etnonim də ümumiləşdirici xarakter daşıyır. Belə ki, bu ad altında keçmişdə bütün Dağıstan xalqları - avarlar, saxurlar, tabasaranlılar, laklar və b. nəzərdə tutulurdu.

Albomda gürcülərə və onlarla qaynayıb-qarışan etnoqrafik qruplara 14 şəkil həsr olunmuşdur: «*Gürcü qadın*», «*Gürcü knyazı*», «*İmeretili knyaz*», «*Kaxetili kişi*», «*Kaxetili qadın*», «*İmeretili qadın*» «*Korelinli*»⁴ (*kartalinili*), «*Xevsur*», «*Kizikili qadın*», «*Tuş*», «*Tiulitili qadın*» (*yəqin ki, mtiuletili qadın və yaxud «tionetili qadın»*), «*Qudomakarili*», «*Pşav*» və «*Kizikili*».

K.P.Beqqrovun rəsmlərində hər şeydən əvvəl Qafqaz xalqlarının milli geyimləri öz əksini tapmışdır. Geyimlər və onların aksesuarları özlərində estetik ideallar və müxtəlif rəmzləri də daşıyır. Cəmiyyətin sonrakı mərhələlərində milli geyimlər tədricən təkmilləşməyə başlamışdır. Belə proseslər orta əsrlərdə daha intensiv getmişdir.

Yuxarıda qeyd olunan xalqların geyimlərində ümumqafqaz baxımından oxşar cəhətlərin və bir çox hallarda eyniliyin olması ilə yanaşı, onların hər biri etnoqrafik spesifikasiyə malikdir. Bu özünü paltarın biçimi, rəngi, materialı və bəzəklərində büruzə verir. Ümumqafqaz geyimlərinə aşağıdakıları aid etmək olar: arxalıq, beşmet, çuxa (çərkəzi)⁵, yapıncı, başlıq, papaq və tunikayabənzər köynək⁶ (don).

⁴ «*Korelinli*» etnoniminin hansı etnosa mənsub olmasını aydınlaşdırmaq çətinlik törədir. Yəqin ki, müəllif gürcü etnik qruplarından biri olan kartalinililəri nəzərdə tutmuşdur.

⁵ Çərkəzi geyim forması da «*çərkəz*» etnonimindən alınma sözdür. Çərkəzi çuxa Qafqaz xalqlarında geniş yayılmış kişi geyimlərindəndir. Bu biryaxalı mahud paltarı çox zaman beşmetlə eyniləşdirirlər. Çərkəzi çuxa XVIII-XIX əsrlərdə formalaşmışdır.

⁶ Tunika (latınca tunica) qədim romalıların geyimi olub. Mütəxəssislərin fikrincə, Qafqaz köynəkləri onlarınkindən çox fərqlidir.

Onu da qeyd edək ki, bir sıra qeyri-türk Qafqaz xalqlarının geyim adlarının çoxu türk mənşəlidir: başmaq, yapıncı, arxalıq və s.

Azərbaycan Qafqazda ipəkçilik və boyaqçılığın qədim mərkəzi hesab olunur. Bunun təbii-coğrafi şəraiti yüksək keyfiyyətli ipəkqurdu bəsləmək və pambıqçılıqla məşğul olmaq üçün geniş imkanlar açdı. Xam ipək müxtəlif ölkələrə, habelə Moskva və Nijni Novqorod yarmarkalarına ixrac edilirdi.

Təkcə 1822-ci ildə Şəkidən Rusiyaya 1,8 mln. pud xam ipək ixrac edilmişdir.⁷ İpək parça azərbaycanlıların milli geyimlərində xüsusi yer tutur. Zərbaf, xara, diba, zərxara kimi bədii ipək parçalar ölkədən çox-çox uzaqlarda məlum idi. Belə parçalardan hazırlanan geyimlər onların daşıyıcılarının düşüncəsinə görə tanışlara, qohum-əqrəbaya acıq verməli, onlarda qibtə doğurmalı idi. Bununla bağlı, xalq arasında müxtəlif ifadələr yayılmışdı: «Hacı, mənə bax», «qaynana bağı yandıran», «baldız bağı cartladan», «qonşu gözü çıxardan» və sairə.

Azərbaycanda istehsal olunan bahalı bədii parçalardan hazırlanmış geyimlər rus imperatorlarını da bəzəyirdi. Buna misal kimi, 1649-cu ildə şahzadə Annanın «Şamaxı ipəyi»ndən tikilmiş libasını, 1641-ci ildə çar Boris Fyodoroviçin «türk çuxası», «qızılbaş» geyimlərini qeyd etmək olar. Transformasiyaya uğrasa da, keçmişdə Rusiyada zıbbın (rus dilində «zipun»), yapıncı («yepança») və başqa geyimlər çox geniş yayılmışdı.⁸

Rusiyanın və bir çox başqa xarici ölkələrin muzeylərinin fondlarında azərbaycanlıların milli geyimlərinə aid zəngin eksponatlar saxlanmaqdadır və onlar öz tədqiqatçısını gözləyir. Təkcə Tiflisdəki Gürcüstan Dövlət Tarix Muzeyində yüzlərlə geyim dəsti, ayrı-ayrı geyim nümunələri və onlarla bağlı başqa eksponatlar saxlanmaqdadır.

K.P.Beqqrovun nadir rəsm əsərləri bizdə azərbaycanlıların və digər Qafqaz xalqlarının o dövrə xas geyim mədəniyyəti haqqında əyani olaraq geniş təsəvvür yaradır. Qazaxlıların, şəmşəddillilərin, borçalıların⁹ milli geyimlərindəki oxşarlığı onların yaşadıkları bölgənin təbii-coğrafi şəraiti ilə, təsərrüfat məişətindəki ümumi cəhətlərlə izah etmək olar.

«Borçalı qadını» rəsmi etnoqrafik baxımdan xüsusi maraq doğurur. Şəkildə o, əlvan milli geyimdə bir əlində yun darağı, digər əli ilə qucağındakı xoruzu saxlayan vəziyyətdə təsvir olunmuşdur. Yun darağı bölgədə yerli əhali arasında əyirmə-toxuma sənətinin geniş yer tutmasından, xoruz isə quşçuluq təsərrüfatının inkişafından xəbər verir. Qeyd olunan təsərrüfat və sənət sahələri bu gün də yaşamaqdadır.

Albomda əks olunmuş rəsmlərin çoxu gürcülərin geyimlərinə həsr olunmuşdur. Başqa xalqlarda olduğu kimi, gürcü milli geyimləri də ümumqafqaz xüsusiyyətləri ilə

⁷ Т у м а н о в. Кавказ. Справочная книга, составленная старожилом. I-VII hissələr. Tiflis, 1886-1887. Səh. 391. Barama Marsel şəhərinə də göndərilirdi.

⁸ В е й с Г е р м а н. История культуры. М., 2005. Səh. 6-7, 46, 52 və s. С а в в и а т о в Р.И. Описание старинных царских утварей, одежды, оружия, ратных доспехов и конного прибора. 1865.

⁹ Borçalı çökəkliyindəki torpaqlar öz məhsuldarlığı ilə bütün Cənubi Qafqazda məşhurdur. Burada geniş suvarma kanalları şəbəkəsi hesabına yüksək əkinçilik mədəniyyəti formalaşmışdır. «Borçalı» üzüm sortu xüsusilə qeyd olunmuşdur. XIX əsrdə burada 60 azərbaycanlı yaşayış məntəqəsi olmuşdur (bax.: «Энциклопедический словарь», изд. Брокгаузен и Ефрон. Cild 7 (IV). 1881. Səh. 451). Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, bu rayonda Azərbaycan dili azərbaycanlılar, gürcülər və Gürcüstandakı yunanlar arasında vasitəçi dil idi (bax.: Обзорение российских владений за Кавказом. II hissə. СПб., 1836. Səh. 279). Gürcü zadəganları Azərbaycan dilini mükəmməl bilirdilər.

yanaşı, əlvanlığı, çoxvariantlılığı ilə fərqlənir. Gürcü qadınlarının milli geyimlərindən ipək və ya yun parçadan tikilmiş libası (kartuli) və qırmızı rəngli ipək və ya pambıq parçadan köynəyi (parenqi) qeyd etmək olar. Üst geyimlərindən məxmər «katibi»nin yaxası xəzdən olardı. Başqa xalqlarda olduğu kimi, gürcü qadınlarının da şalvarı gen-balaqlı idi. İmkanlı qadınlar arasında bahalı tikmə papaqlar yayılmışdı. Yaşlı qadınlar başlarına tül, parçadan yaylıq və çadra salardılar. Şəhər qadınlarının ayaqqabıları (ko-şi) azərbaycanlılarınkindən o qədər də fərqlənmirdi.

Gürcü kişiləri mahud və ya lastikdən (satini xatırladan parlaq pambıq parça) tikilmiş yalançı qolları olan çuxa geyərdilər. Onların bayram libaslarından biri məxmər kü-ləcə idi. İmkanlılar gaba geyərdi. Keçədən hazırlanmış baş geyimləri geniş yayılmışdı.

Qeyd olunduğu kimi, albomda gürcülərin etnoqrafik qruplarına geniş yer verilmiş-dir. Bunlardan biri pşavlardır. Onlar Böyük Qafqaz dağlarının yamaclarında, Araqvi çayının orta axını boyu və Alazan çayının qolu İori sahillərində məskunlaşmışlar. Yaşadıqları tarixi torpaq - Pşaviya şimaldan tuşlar (tuşetililər), xevsurlar, cənubdan kaxe-tililər, qərbdən isə qudomakarililər yaşayan ərazilərlə həmsərhəddir. Ənənəvi məşğuliyyətləri maldarlıq və qismən də taxılçılıq olmuşdur. Onlar Gürcüstan çarı Tamaranı xristian müqəddəslərindən biri hesab edirdilər. Xristianlıqdan əvvəlki inamlar, xüsusilə əcdadlara inamın qalıqları bu günədək saxlanmaqdadır. Gürcü qadınlarından fərqli olaraq, pşav qadınlar ailədə və ictimai həyatda özlərini daha sərbəst hiss edir və gürcülərdən fərqli olaraq, başlarına ağ yaylıq örtmürlər.¹⁰

Tuşlar (tuşetililər) cənubdan Böyük Qafqaz dağları, şimaldan Sulak-Terek çayları ilə əhatə olunmuş Tuşetidə məskunlaşmışlar. Gürcü dilinin tuş və batsbi dialektlərində danışirlər. Ənənəvi məşğuliyyətləri köçəri maldarlıqdır. Memarlıq baxımından qala tipli tikililəri ilə xüsusilə fərqlənilir.

Xevsurlar¹¹ (gürcü dilində «dərə» sözündəndir). Böyük Qafqaz dağlarının yamacları, Araqvi, Assa (Xevsur Araqvisi) və Arqun çaylarının yuxarılarında - çeçenlərin, tuşların və gürcülərin məskunlaşdıqları ərazilərin qonşuluğunda yaşayırlar. Dilləri gürcü dilinin şivələrindən biridir.

Tuşlarda, eləcə də xevsurlarda keçmişdə özünümüdafiə məqsədi ilə tikilmiş xüsusi keşikçi məntəqələri olardı. Yun materialdan hazırlanmış geyimlərə üstünlük verərdilər. Uzun qadın paltarları, adətən, qalın parçadan tikilirdi. Qadınlar başlarına şal sarıyardılar. Onların bəzəkləri (xüsusilə iri sırğalar) öz orijinallığı ilə seçilirdi.

Kişi geyimlərindən köynək, «don-çuxa», beli qurşaqlı kürkü qeyd etmək olar. Dini inanclarında sinkretizm gözə çarpır. Belə ki, onlar keçmişdə xristianlıqla yanaşı, müsəlmanların cümə, yəhudilərin şənbə (şabat) günlərini də qeyd edirdilər. Ənənəvi məşğuliyyətləri maldarlıq və əkinçilikdir.

Kizikililər Kaxetiyanın cənub-şərq hissəsində tarixi ərazi olan Kizikidə (Siqnax) yaşayırlar. Əsl gürcülərdən fərqli olaraq, onlarda knyazlıq və aznaurlar (feodallar) ins-

¹⁰ Х а х а н о в А. Пшавы. «Энциклопедический словарь». Силд 50 (XXV). СПб., 1905. Сəh.876-877. М.К о в а л е в с к и й. Пшавы. «Юридический вестник». Феврал, 1888.

¹¹ Xevsurlar haqqında bax: Ш т е р н б е р г Л е в. Хевсурь. «Энциклопедический словарь». Силд.73 (XXVII). СПб., 1903. Сəh.148-149. Б а р д а в е л и д з е Б. Опыт социологического изучения хевсурских верований // Тр. Историко-экономического сектора НИИ Кавказоведения АН СССР. Тифлис, 1932.

titutu olmayıb. Kiziki məşhur gürcü primitivist rəssamı Niko Pirosmanişvilinin (1862-1918) vətənidir.

İnquşlar¹² («kistilər»), İnquşetidə (Rusiya Federasiyası) - Şimali Qafqazın Assa və Arqun çaylarının yuxarı hissələrində, Armxi dərəsində və bir sıra düzən bölgələrində məskunlaşmışlar. Xevsurların, çeçenlərin və kabardalıların əhatəsində yaşayırlar. Dilləri, çeçenlər də daxil olmaqla, Qafqaz dillərinin Vaynax qrupuna daxildir.

Gürcülər inquşları və çeçenləri kisti adlandırırlar. Geyimləri osetin və çeçenlərinkindən az fərqlənir. Qafqaz qadınlarının çoxunda olduğu kimi, inquş qadınlarının da xüsusi qış üst geyimi olmayıb.

Osetinlər yığcam halda Qafqazın mərkəzində, Böyük Qafqaz dağlarının hər iki yamacında məskunlaşmışlar. Onlar Cənubi və Şimali Osetiyanın əsas əhalisi hesab olunurlar. Osetinlər çeçenlərin, inquşların və gürcülərin əhatəsində yaşayırlar. Keçmişdə onlarda müxtəlif tayfa ittifaqları (diqorlar, alagirlilər, kurtatlılar və s.) mövcud idi. Etnogenetik baxımdan alanlarla sıx bağlıdırlar. Dilləri Hind-Avropa dilləri ailəsinin İran şaxəsinə aiddir. Dini mənsubiyyətlərinə görə onlar iki qismə - xristianlara və müsəlmanlara ayrılırlar. Milli geyimlərində ümumqafqaz meyillərilə yanaşı, spesifik xüsusiyyətlər də nəzərə çarpır.

Kişi geyimlərindən beşmet, çuxa, «biçeraxovka»¹³, üstü mahuddan olan dəri papağı qeyd etmək olar.

Çərkəzlər keçmişdə dil, mədəniyyət və etnogenetik baxımdan bir-birinə yaxın olan və Qafqazın Şimal-Qərb hissəsində məskunlaşan qabardalara, adıgelərə və çərkəzlərə verilən ümumiləşdirilmiş etnonimdir. Çərkəzlər qabarda-çərkəz dilində danışırırlar. 1859-1865-ci illərdə çərkəzlərin böyük bir dəstəsi Türkiyəyə miqrasiya etmişdir.¹⁴

Qadın milli geyimlərindən şəffaf nazik parçadan və yaxud bezdən enli qollu uzun köynək, ipək beşmet (keptal) və mahud parçadan şalvarı qeyd etmək olar. Keçmişdə qızlar gənc yaşlarından korset taxmalı idilər. Qadınların baş geyimlərinin forması və hazırlandığı material onların yaşından asılı idi. Dairəvi papaqlar başa ağ nazik parçadan olan çalma ilə birlikdə qoyulurdu. Yüksək sosial statuslu qadınlar qırmızı rəngli bahalı geyimlərə üstünlük verirdilər. Kişilər arasında ən çox yayılmış geyimlərdən biri astarsız çərkəzi çuxa idi.

Kalmıqlar¹⁵ yığcam halda Kalmıkiyada (Rusiya Federasiyası) yaşayırlar. XVI-XVIII əsrlərdə onların əcdadları-oyratlar Mərkəzi Asiyanı tərk edərək, Volqa çayının aşağı axını bölgələrinə və Xəzəryanı sahillərə köç etmişlər. Dilləri kalmık dilidir. Ənənəvi kişi geyimləri: köynək (kilik), biryaxalı və döş tərəfdən kəsiyi olan beşmet, kürk, kartuz, sarı mahuddan papaq. Qadın geyimlərindən uzun don, arxalıq qeyd olunmalıdır. Varlıların bayramlıq baş geyimləri zərxdən (qlazet), imkansız qadınlarınkı isə sarı

¹² İnquşlar haqqında bax: П а н т ю х о в И. Ингуши. «Известия Кавказского отдела Императорского РГО». Cild 13, № 6. 1900.

¹³ Milliyyətə osetin olan Lazar və Georgi Biçeraxov qardaşlarının adları ilə bağlıdır. 1918-ci ildə Bakıda onlar türk ordusuna qarşı vuruşmuş, ingilis agenturasına xidmət etmiş, sonralar isə sovetlərin tərəfinə keçmişlər. Həmin illərdə və sonralar onların geyim forması osetin kişiləri arasında da yayılmışdı.

¹⁴ Бах: Ш т е р н б е р г Л е в. Черкесы. «Энциклопедический словарь». Cild 76 (XXVIII). СПб., 1903.

¹⁵ Калмыки. «Энциклопедический словарь». Cild 27. СПб., 1895. Səh.27.

rəngli mahud parçadan olardı. Ayaq geyimlərindən yumşaq və çox zaman keçi dərisindən tikilmiş qırmızı rəngli uzunboğaz çəkmələrə üstünlük verilirdi.

Çeçenlər yığcam halda Şimali Qafqazda - Çeçenistanda (Rusiya Federasiyası) yaşayırlar. Milli kişi geyimləri: evdə hazırlanmış sarı və ya boz rəngli mahuddan beşmet (çekmen // çərkəzi çuxa), mahud və yumşaq dəridən xüsusi «corablar», buxara və ke-çə papaqlar; qadın geyimləri: pambıq sıırıqlı, beşmet və gümüş kəmər.

Avarlar Dağıstanın çoxsaylı xalqlarından biridir. Avar və Andi Göysusu çaylarının hövzələrində məskunlaşmışlar. XVIII əsrdə avarların bir dəstəsi Qafqaz dağlarının cənub ətəklərinə - Azərbaycana miqrasiya edərək, indiki Balakən və Zaqatala rayonlarında məskunlaşmışlar. Əvvəllər onlar «Car ləzgiləri», «Car-Balakən ləzgiləri»¹⁶ adları altında tanınırdılar. Biçim və bəzi başqa elementlər nəzərə alınmazsa, Dağıstan xalqlarının geyimləri bir-birindən o qədər də fərqlənmir. Qadın geyimləri: tunika formalı köynək, enli biçimli don, çərkəzi çuxa.¹⁷ Qadın baş geyimlərindən çuxa öz orijinallığı və müxtəlifliyi ilə bölgələr üzrə fərqlənir. Kişi geyimləri: çərkəzi çuxa, beşmet, toxunma baftalı «corablar».

K.P.Beqqrov tərəfindən milli mənsubiyyətləri qeyd olunmayan iki rəsm də - «**Sudaşıyan**» və «**Yükdaşıyan**» keçmişdə qafqazlıların gündəlik həyat tərzini öyrənmək baxımından maraq doğurur.

Albomda bütün kişilər silahla təsvir olunmuşlar. Silah gəzdirməyi dövrün hərbi-siyasi vəziyyəti tələb edirdi. Keçmişdə Qafqazda özünümüdafiə məqsədilə odlu və soyuq silahlar hazırlamaq üçün çoxlu sənətkarlıq emalatxanası fəaliyyət göstərmişdir. Bundan başqa, kişilərdə silah kişilik rəmzi hesab olunurdu. Şəraitdən asılı olaraq, kişilərdə tüfəng və qılıncdan başqa, zireh, qalxan, nizə də olardı. Silahlarla yanaşı, kəmərdən xəncər-bıçaq, müxtəlif metal ucluqlar, pələklər və s. bəzəklər asılırdı.

K.P.Beqqrovun rəsmlərində əsasən tüfənglər təsvir olunmuşdur. «Asiya tüfəngləri» kimi tanınan belə silahlar XVII-XVIII əsrlərdə meydana çıxmışdır. Belə tüfənglərdə silahdakı çaxmaq daşından saçılan qığılcımın barıta toxunması nəticəsində atəş açılırdı.

K.P.Beqqrovun rəsm əsərləri bəzi hallarda antropoloji baxımdan ayrı-ayrı xalqların «ümumiləşdirilmiş» portreti təsiri bağışlasa da, Qafqaz xalqlarının ənənəvi geyim mədəniyyəti tarixini öyrənmək üçün dəyərli etnoqrafik mənbədir.

¹⁶ Бах: В е й д е н б а у м Е. Путеводитель по Кавказу. Тифлис, 1888.

¹⁷ Б у л а т о в а А.Г. Материальная культура аварцев. М., 1968. Сəh. 217-218.

Предисловие

Представленный широкому кругу читателей альбом рисунков малоизвестного российского художника-литографа Карла Петровича Беггрова, в которых запечатлены национальные костюмы народов Кавказа, является итогом многолетней и кропотливой работы прекрасного ученого-этнографа Эмиля Керимова. В течение многих лет, работая во многих архивах и библиотеках, он скрупулёзно собирал и систематизировал рисунки К.П.Беггрова, которые помимо большого познавательного значения, являются также очень ценным источником по этнографии кавказских народов первой половины XIX века.

Обращение к теме изобразительного искусства в этнографии достойно особого внимания. На протяжении долгой истории этнографической науки живопись нередко привлекала внимание этнографов. Очень часто художник был спутником этнографа в его увлекательных, а порой и небезопасных экспедициях. Художник мог увидеть то, что могло ускользнуть от этнографа. Особенно это касается таких элементов традиционной культуры народов, как жилище, одежда, орудия труда или украшения. Искусство рисования всегда высоко ценилось этнографами. В этнографии существуют целые направления, в которых интерпретируются живописные полотна самого различного жанра. Так, например, широко известны полотна американского художника XIX века Джорджа Катлина, который в течение 8 лет изучал жизнь 48 индейских племен и запечатлел их портреты. К их числу также относят и живописные работы Поля Гогена, написанные им в Полинезии.

На Кавказе, особенно в течение XIX века, жили и творили многие русские художники, в частности Г.Г.Гагарин, В.В.Вережагин, Т.Горшельт, К.П.Беггров. Замечательного художника князя Г.Г.Гагарина можно назвать первооткрывателем Кавказа в русском искусстве. В многочисленных зарисовках Гагарина были отражены различные сцены быта горцев. В работах Т.Горшельта впервые были представлены изображения чеченского аула, наивов, детей, казаков, сделанные очевидцем в условиях реального времени. Уникальность природы и культуры Кавказа так привлекательна, что в некоторых случаях отдельные чиновники, офицеры, не будучи профессиональными художниками, не могли отказаться от того, чтобы в меру своих способностей запечатлеть природу, портреты горцев и батальные сцены.

Собранные в альбоме рисунки К.П.Беггрова запечатлели типы представителей различных кавказских народов в традиционных одеждах.

В национальном костюме проявляются черты этнического своеобразия, вековые традиции и мастерство местных ремесленников. Изучение традиционной одежды является одним из важных аспектов в исследовании материальной культуры этноса. Не секрет, что традиционная одежда не только доносит до нас зримый образ предков, но и помогает понять духовную их сущность, увидеть их прямую связь с обычаями, образом жизни, обрядами, с древнейшими истоками культуры. В данном контексте ценность рисунков К.П.Беггрова заключается в том, что они глубоко реалистичны. А это, в свою очередь, позволяет создавать в воображении современного человека образы жителей Кавказа двухсотлетней давности.

Следует отметить, что текст, сопровождающий рисунки альбома, лаконичен, но вместе с тем, весьма полно дополняет их. Очевидно, что эти комментарии составляют необходимую часть данной книги. Ознакомившись со сложной военно-политической и социально-экономической ситуацией на Кавказе, сложившейся в первые десятилетия XIX века политикой Российской империи здесь, читатель знакомится с различными типажам кавказцев в контексте реальных событий, участниками которых были как сам художник, так и его персонажи.

Таким образом, перед нами очень ценный и познавательный труд, который с удовольствием будут читать как специалисты, так и все, кто интересуется историей, этнографией, культурой народов Кавказа.

**Алиага Мамедли,
доктор наук по антропологии**

Национальный костюм народов Кавказа в творчестве художника-литографа К.П.Бегрова

Кавказ один из уникальных и древних очагов мировой цивилизации. В этом удивительном краю земного шара можно наблюдать почти все стадии общественного и культурного развития человечества. Труднопроходимые высокие горы уже в глубокой древности служили местожительством многочисленных народов. Древние греки считали, что, согласно преданиям, боги посещали горные вершины Кавказа. Именно здесь Прометей похитил божественный огонь, который передал людям.

Отмечая историческую роль Кавказа в истории этнокультурных связей между Западом и Востоком, известный антропогеограф и социолог Ф.Ратцель писал о том, что по Понто-Каспийскому перешейку народы передвигались по всем направлениям; он был одним из ворот Европы и Азии... В этом горном уединении сохранилось «в живом виде» много древнего.¹

Поскольку все рисунки К.П.Бегрова посвящены кавказцам 20-х гг. XIX в., целесообразно вкратце охарактеризовать общее положение края того времени.

В первые десятилетия XIX в. на Кавказе сложилась сложная военно-политическая и социально-экономическая обстановка. Это были времена начала интенсивной колонизации региона Российской империей. Завоевания были связаны расширением границ за счет новых земель, освоением природных богатств и источников сырья для растущей мануфактурной промышленности. Захват новых территорий сопровождался христианизацией и русификацией местного населения. Параллельно с Россией распространением христианства среди мусульман Кавказа активно занимался и экзарх Грузии Феофилакт.² В 1801 г. Восточная Грузия (Карталино-Кахетинское царство) вошла в состав Российской империи. В связи с этим Казахский, Борчалинский и Шамшадильский султанства оказались в вассальной зависимости от Грузии. Вслед за этим царская Россия в 1803 г. завоевала Джаро-Белоканскую область, а в 1804 г. - Гянджу.

В 1804 г. Имеретия, в 1806 г. Дербентское ханство стали подданными России. Согласно Гюлистанскому трактату 1813 г. между Россией и Ираном, многие ханства Азербайджана были включены в состав Империи. Бывшие султанства стали называться «дистанциями», а ханства - «провинциями».

¹ Р а т ц е л ь Ф. Народоведение. Т.2, СПб., 1902. С. 734.

² Ермолов к графу Вязмитинову, 1819 г. // Акты, собранные Кавказской археографической комиссией. Т.VI. Ч.I. Тифлис, 1874. С.3.

Успешная реализация колониальных планов требовала подробное изучение истории, языков, культуры и быта народов Кавказа. С этой целью там побывали люди самых разных профессий и должностей - военнослужащие, чиновники, путешественники, ученые, художники. В работах русских и западноевропейских авторов XVI-XIX вв. затрагивались и этнографические вопросы народов Кавказа, многие из которых были богато иллюстрированы. Как известно, живопись является одним из способов визуального восприятия духовных и материальных ценностей. Этнографов особенно интересуют бытовые сцены, выполненные в разных жанрах (графика, литография, хромолитография, живопись и т.д.). В этом отношении большой вклад внесли известные русские художники XIX в., среди которых особенно выделяются Г.Г.Гагарин и В.В.Вережагин. Однако в прошлом жили и творили и другие мастера живописи, творчество которых неизвестно или малоизвестно широкой общественности.

Одним из таких мастеров был литограф (возможно одновременно и художник) Карл (Иоахим) Петрович Беггров (1799-1875). В 1818-1821 гг. он получил образование в пейзажном классе Петербургской академии художества, работая в литографической мастерской своего брата И.П.Беггрова, где приобрел навыки рисования на камне. В 1818 г. обратился к литографированию.³ Налитографировал, в частности, альбом «Народы, живущие между Каспийским и Черным морями» (СПб, 1822), изданный ограниченным тиражом «Обществом поощрения художников». Литографические рисунки К.П.Беггрова сегодня представляют библиографическую редкость.

Помимо собственно литографов встречались и художники, которые сами литографировали свои рисунки. К сожалению, нам не удалось установить был ли К.П.Беггров художником-литографом или же занимался только литографированием работ других художников.

Альбом состоит из 30 цветных рисунков разных народов и народностей Кавказа с указанием почти всех их этнонимов. Нижеуказанный список названий народов представлен в варианте оригинала, который также нуждается в комментариях, уточнениях, поскольку названия многих из них могут ввести в заблуждение современного читателя. Здесь необходимо учесть многие факторы - природно-географические условия (бездорожье и т.д.), национальную политику, проводимой Российской империей, этническую ситуацию, отсутствие интенсивных торгово-экономических и этнокультурных связей, наличие двойственного этнического сознания, господство натурального хозяйства.

³ Литографирование (от греч. lithos-камень) - художественное рисование на камне чернилами, особым карандашом, иглой и отображение на бумаге отпечатков нарисованного. Такой способ тиражирования рисунков или рукописей был изобретен в 1796 г. Алоизом Зенефельдером в Мюнхене. В России литография впервые была введена в 1818 г. в Петербурге. В те времена, как правило, профессия литографа заключалась в основном в тиражировании рисунков, созданных художниками.

1. Кубинец	16. Кахетинка
2. Казахец	17. Пшавец
3. Шамшедилец	18. Кизицкая
4. Борчалинец	19. Имеретинка
5. Борчалинка	20. Имеретинский князь
6. Чарский лезгин	21. Кистинец
7. Бамбакинец	22. Кистинка
8. Грузинский князь	23. Осетинец
9. Хевсурец	24. Осетинка
10. Кизикинец	25. Чеченец
11. Тушинец	26. Грузинка
12. Гудомакарец	27. Черкес
13. Тиулитинка	28. Калмык
14. Корелинец	29. Носильщик
15. Кахетинец	30. Водонос

В альбоме представлены шесть рисунков азербайджанцев - «**Кубинец**», «**Казахец**», «**Бамбакинец**», «**Борчалинец**», «**Борчалинка**», «**Шамшадилец**». Один из рисунков посвящен «**Чарскому лезгину**» (аварцу из селения Джар Закатальского района Азербайджана). «**Казахец**» и «**Кубинец**» - азербайджанцы, которые проживали и живут в одноименных сельских районах Азербайджана. «**Бамбакинец**», «**Шамшадилец**» и «**Борчалинец**» - азербайджанцы, жители бывших исторических административно-территориальных единиц - Борчалы, Шамшадиль и Бамбак//Памбек.

Памбек историческая область в Западном Азербайджане, где издавна проживают азербайджанцы. Расположен в долине реки Памбек (приток реки Храм). Бывшее Шамшадильское султанство соответствует территориям, расположенным по правому берегу Куры до возвышенностей, разделяющих реки Дзегам и Шамхор.

На рисунках «**Кистинка**» и «**Кистинец**» изображены ингуши, которые проживают на Северном Кавказе. Этноним «кисти» употреблялся для обозначения не только ингушей ущелья по рекам Кистинка и Армхи, но и чеченцев верховьев р. Чанты. В прошлом один и тот же народ имел много названий и наоборот, несколько народов и народностей обозначались одним собирательным названием. Под этнонимом, например, «черкесы» имели ввиду кроме собственно черкесов, адыгейцев, кабардинцев, также абазин, абадзехов и множество племен и этнотерриториальных объединений (убыхов, бесленеевцев и др.). Поэтому весьма затруднительно определить, кто именно изображен на рисунке «**Черкес**» - собственно черкес или другой представитель адыгских народов. Аналогичное явление можно наблюдать с этнонимом

«лезгины». Известно, что в прошлом в русской и западноевропейской литературе под этнонимом «лезгины» имелись ввиду не только собственно лезгины, но и почти все остальные дагестанские народы - аварцы, цахуры, табасаранцы, лакцы и др.

В альбоме К.П.Беггерова изображены также кроме собственно грузин («Грузинка», «Грузинский князь», «Имеретинский князь», «Кахетинец», «Кахетинка», «Имеретинка» (с четками)⁴, «Корелинец»⁵) и их этнографические группы, которые сегодня почти слились с грузинами - «Хевсурец», «Кизикинец», «Тушинец», «Гудомакарец», «Тиулитинка» (вероятно Мтиулька или Тионетийка), «Пшавец», «Кизицкая» (Кизикинка).

Одежда одна из древнейших изобретений человека. В ней отражены воззрения, военно-политические, социально-экономические условия, общества, род традиционных занятий населения. В различных климатических условиях она различается по форме, материалу и покрою. Одежда также показатель этнической принадлежности. С дальнейшим развитием и дифференциацией общества формируются национальные типы одежды. Это особенно наблюдалось в средние века. Наряду с утилитарными запросами одежда выражает эстетические идеалы, выполняет знаковую функцию. К общекавказским можно отнести архалук//бешмет, чуху (черкеска),⁶ бурку (епанча), башлык, шубу, башмак, папаху, туникообразную рубаху.⁷ Длинная женская одежда (платье) была характерна почти всем народам региона. Короткие платья короче рубахи носили в основном адыгейцы, ингуши и осетины. Рукава такой одежды обычно были прямыми и длинными. Женские головные уборы круглой формы были распространены у многих народов Северного Кавказа, за исключением балкарцев и карачаевцев. Весьма разнообразны были ношение платков (накинутые, завязанные, платки с шапочкой). Нашитые и прикрепленные украшения чаще всего встречались у адыгейцев, черкесов, кабардинцев.⁸

⁴ В христианской традиции четки - нитка, с нанизанной на ней бусами, служащими для отсчитывания прочитанных молитв, отданных молящим поклонов; четки широко распространены также у мусульман, буддистов, индуистов.

⁵ Нам не удалось окончательно установить этническую принадлежность «Корелинца». Вероятно, К.П.Беггров имел ввиду один из народов или этнических групп Кавказа - карталинцев (грузин).

⁶ Черкеска обобщающее название (особенно в русской литературе) верхней мужской одежды, распространенная в прошлом у многих народов Кавказа. Эту распашную однобортную суконную одежду в литературе то отождествляют с полукафтаном (бешмет), то с «длинным» кафтаном или же считают ее самостоятельной одеждой. Появилась черкеска в конце XVIII - нач. XIX вв.

⁷ Туника (от латинского слова tunika) род шерстяной или льняной рубахи у древних римлян, поверх которой мужчины надевали тогу, а женщины безрукавную тунику. Тунику шили из перегнутых на плечах полотен длиной до колен (мужские) или до лодыжек (женские) с вырезом для головы. Кавказские рубахи значительно отличаются от древнеримских.

⁸ Студенецкая Е.Н. Одежда народов Северного Кавказа XVIII-XIX вв. М., 1989. С. 47, 57.

Вместе с тем, одежда каждого народа Кавказа имеет свою этнографическую специфику. Кстати, многие названия одежды тюркского происхождения, которые были заимствованы народами как Северного, так и Южного Кавказа - джорабы, башмак, катиби, чадра, арахчын, курк, архалук, епанча. Но в целом одежда каждого народа выгодно отличается друг от друга в покрое, цветовой гамме, характере материала, аксессуарах, украшениях и отделке.

Природно-географические условия Азербайджана позволяли издавна выращивать здесь шелковичных червей. Шелководство является одним из древнейших занятий азербайджанцев. Широко были распространены в стране промыслы шелкоткачества и окраска шелковых тканей. Шелк-сырец Азербайджана отправлялся в разные страны, а также в Москву и Нижегородскую ярмарку. Только в 1822 г. из города Шеки в Россию было отправлено 1,8 млн. пудов шелка-сырца.⁹

Шелковый материал занимал исключительное место в истории национального костюма азербайджанцев. Такие дорогие художественно притягательные ткани, как дараи (тонкая шелковая ткань красно-фиолетового цвета), зарбаф, хара, глазет, зарли хара (шелк, вытканый золотыми нитками), канаус, зархара, диба, камха, производимые в Азербайджане, были известны далеко за пределами страны. В большом количестве производились такие хлопчатобумажные ткани, как тафта (из шелка и бумаги), ластик, миткаль, бельевые ткани - муслин (из хлопка или шелка), медопалам, бурмет (разновидность полотняного миткаля). Многие женские одежды азербайджанок, сшитые из таких материалов, имели весьма замысловатые названия. По убеждению хозяек, носившие такие наряды должны были вызывать среди окружающих чувства зависти и восхищения.¹⁰

Любая составная часть комплекса азербайджанской одежды представляет этнографический интерес. Исключение в этом отношении не составляют носки (джорабы) - длинные и короткие, которые отличались художественными особенностями материала (орнамент, цветовая гамма), в частности, в зависимости от места их производства. Примером могут быть карабахские («aştayumma», «zərxara»), ширванские («padar», «sünbül»), шушинские («xarı bül-bül», «gödəkboğaz») и т.д.

⁹ Акты, собранные Кавказской археографической комиссией. Т. VI. Ч. I. Тифлис, 1874. С. 265. Шелковичные коконы из Шеки в больших количествах отправлялись в Марсель. См. Т у м а н о в. Кавказ. Справочная книга, составленная старожилом. Части I-VII. Тифлис, 1886-1887. С. 391.

¹⁰ Многие женские одежды из таких дорогих и ярких тканей имеют весьма замысловатые названия, что свидетельствует об их качестве, красочности и привлекательности: «hacı mənə bax», «qaynana bağı yandırın», «baldız bağı çatlardan», «qonşu gözü çıxardan».

Одежда, сшитая из восточных нарядных тканей, украшала многих русских императоров. В 1649 г. «царевне Анне¹¹ сделана к коснику кисть, пошло 3 цевки золота да золотник, с четью шелку Шемоханского»... в 1641 г. у Бориса Федоровича была «шуба армяшная (от тюркского слова «армяк»), на пупках собольих, была «чюга турская, с кызылбашскою нашивкою, у царицы Евдокии Лукьяновны была чюга турская» (тюркская - Э.К.) - долгими рукавами... На государе было платье ездовое: зипун; чюга-бархат червчат... У Бориса Федоровича в 1641 г. была шуба армяшная на пупках собольих, с кызылбашскою нашивкою».

Следует отметить, что русскими были заимствованы некоторые кавказские, особенно азербайджанские, разновидности одежды и приспособлены к своим вкусам и потребностям с сохранением их названий на языке оригинала - чюга (чуха), чепкен // папуч, зипун (зыбын), епанча // епанечка // япынчы, терлик*, армяк, башмак, «навруз» (мужской головной убор). Епанечка - название женских безрукавок XVII в. Епанчи из сукна и др. материалов носили русские цари.

В республиканских, а также в зарубежных музеях хранятся богатые коллекции одежды азербайджанцев. Только в фондах Национального музея истории Грузии хранятся около 500 образцов одежды азербайджанцев и связанные с ними предметы, которые ждут своего исследователя. Ссылаясь на рисунки К.П.Бегрова, можно уверенно утверждать, что азербайджанцы в начале XIX в. продолжали сохранять лучшие традиции предыдущих лет. Много общего в костюмах казахов и борчалинцев обусловлено их географической близостью и общностью традиционного образа жизни. Как и у других кавказцев некоторые типы одежды азербайджанцев имеют туникообразный покрой.

Рисунки, посвященные борчалинским азербайджанцам¹², наиболее наглядно демонстрируют их традиционные промыслы. Значительный интерес в этнографическом отношении представляет выразительный рисунок «**Борчалинка**» в ярком национальном костюме, держащая в руке гребень для расчеса шерсти и домашнюю птицу в охапку. Как известно, расчесыванием

¹¹ Нам не удалось установить о какой Анне идет речь - об Анне Иоанновне или Анне Леопольдовне. Вейс Герман. История культуры народов мира. М., 2005. С. 6, 52, 46. 65.

* Терлик у русских - род узкого кафтана, халат, у татар - нижняя одежда.

¹² Борчалинская впадина одна из плодородных земель, которую в прошлом пересекали многочисленные оросительные каналы из р. Борчалы. В регионе очень развито садоводство, выращивается, в частности, местный виноградный сорт «Борчалы». В XIX в. на равнинной части уезда существовало 60 азербайджанских селений. (см. «Энциклопедический словарь». Изд. Брокгауз и Ефрон. Т. 7(IV). 1891. С. 451). Кстати, «самым употребительным языком в регионе был татарский» (азербайджанский), который считался языком-посредником между азербайджанцами, грузинами и греками. (См. «Обозрение российских владений за Кавказом». Ч.2. СПб., 1836. С. 279); в совершенстве владело азербайджанским грузинское дворянство (см. Акты, собранные Кавказской археографической комиссией. Т. VI. Ч. I. Тифлис, 1874. С. 702).

шерсти и ткацко-прядельными делами азербайджанки продолжают заниматься и по сей день.

Почти половина рисунков альбома посвящена грузинам и их этнографическим группам. Как и у всех народов Кавказа, одежда грузин отличается большим разнообразием, многовариантностью и пестротой. Характерной жесткой одеждой в прошлом было платье картули каба из шелковой и шерстяной ткани с нагрудной вставкой, рубахи-паренги из красного шелка или из хлопчатобумажного материала с вырезом по вороту. Верхнюю одежду - катиби без ворота шили из бархата. На краях, а также в нижней части катиби была меховая отделка. Как и у многих кавказских народов женские шаровары были стянуты шелковым поясом. Состоятельные носили бархатные шапки с вышивкой, лечак (тюль, вуаль). Пожилые женщины сверх одежды на голову и плечи накидывали чадру. Городской обувью для них служили коши. Мужской костюм - архалук, с откидными рукавами, чуха из сукна или ластика.¹³ Архалук из черного ластика или сатина надевали под чуху.

Состоятельные носили каба. Праздничной одеждой мужчин была куладжа из бархата, носили ее под архалуком. Головной убор, в основном, войлочные шапки, обувь - кожаные ноговицы, сапоги.

Пшавы - бывшая этнографическая группа грузин, живущая в Пшавии, на склонах Главного Кавказского хребта, к востоку от Казбека, в среднем течении Арагви и обеих берегах Иоры, притока Алазани. На севере граничат с хевсурами и тушинами, на юге с кахетинцами, на западе - с гудомакарцами. Занимаются они, в основном, скотоводством и частично хлебопашеством. Царица Тамара была причислена пшавами к лику святых. Они православные христиане. Но сохранили многих дохристианских верований. В прошлом культ общего предка являлся выражением единства. По словам прошлых авторов, одаренные богатой фантазией и чуткой впечатлительностью пшавы воспевают в своих звучных сказаниях все проявления повседневной жизни с ее радостями и печалью.¹⁴

В отличие от собственных грузин женщины пшавов были более свободны, они не носили большое белое покрывало.

Тушины живут в верховьях реки Андийское Койсу, с юга окруженные Главным Кавказским хребтом, с севера - Сулако-Терским хребтом, в исторической области Тионети. Говорят на тушском и бацбийском диалектах гру-

¹³ Ластик - хлопчатобумажная ткань атласного переплетения, напоминающая легкую, шелковую, блестящую ткань. Использовался для рубашек и подкладок.

¹⁴ Х а х а н о в А. Пшавы // «Энциклопедический словарь». Т.50 (XXV). СПб., 1905. С. 876-877; см. также К о в а л е в с к и й М. Пшавы // «Юридический вестник». Февраль 1888. Х а х а н о в А. О пшавах // «Этнографический сборник». Вып.3, М., 1888.

зинского языка (цова-тушины). Занимаются отгонным скотоводством, строительством высокоразвитой башенной архитектуры.

Хевсуры (от груз. «хева» - ущелье) живут на склоне Центрального Кавказского хребта, по верховьям Арагви, Асса (Хевсурская Арагва) и Аргуни. Граничат с чеченцами, тушинами и собственно грузинами. До сих пор сохраняют свое наречие.

Традиционными домами считались 2–3-этажные дома из разных горных пород (напр., из аспидных плит), обмазанных глиной с подстройками. Сторожевые башни служили для самообороны. В прошлом носили одежду преимущественно из шерсти, женщины - длинные рубахи из тяжелой материи. Головным убором служила налобник-шаль, повязываемая тюрбаном, носили также ноговицы и вязанные сапожки. Среди украшений выделялись большие металлические серьги. Мужская одежда: рубаха, чуха. Зимой - тулупы с поясом. Мальчиков с детства приучали к фехтованию.

В прошлом встречались браки путем похищения девушек. Существовал обычай сшивания одежды жениха и невесты по время обряда венчания. Они праздновали не только воскресенье, но и мусульманскую пятницу и еврейскую субботу. Традиционным занятием хевсур¹⁵ были скотоводство и земледелие.

Кизики живут в Кизикии на юго-востоке Кахетии (в Сигнахе). В отличие от собственно грузин у них не было князей и азнауров (феодалов). Кизикия – родина известного грузинского художника-примитивиста Нико Пиросмани (1862-1918).

Осетины¹⁶ компактно проживают в центральной части Кавказа, по обоим склонам Большого Кавказского хребта и составляют основное население Южной и Северной Осетии. Живут в соседстве с чеченцами, ингушами и грузинами. В прошлом в Осетии существовали разные племенные общества - дигорское, алагирское, куртатинское. Предками осетин считаются асы и аланы. Язык осетин принадлежит к иранской ветви индоевропейских языков. По вероисповеданию - христиане, часть которых исповедует ислам. В одежде прослеживаются общекавказские тенденции. Мужская одежда: рубаха, бичераховка,¹⁷ бешмет, распашная сатиновая черкеска (чуха) со стоячим воротником, головной убор из овчины с суконным верхом, башлык ноговицы (голе-

¹⁵ О хевсурах см. Штернберг Лев. Хевсуры. «Энциклопедический словарь». Т.73 (XXVII). СПб., 1903. С. 148-149; Бардавелидзе В. Опыт социологического изучения хевсурских верований // Тр. историко-экономического сектора НИИ Кавказоведения АН СССР. Тифлис, 1932.

¹⁶ Миллер Вс. Осетины. «Энциклопедический словарь». Т. 43. СПб., 1897. С. 263 - 266.

¹⁷ Бичераховы Лазарь и Георгий - контрреволюционеры Кавказа в 1918 - 1919 гг., агенты английского генерала Денстервиля. В те годы в Осетии некоторые носили их форму одежды. По другой версии от тюркского слова «бичера» - бедный, беспомощный.

нище) из сафьяна, обувь из сыромятной кожи. В мужской одежде преобладали темно-коричневый и черный цвета.

Женская одежда - длинное платье (каба) из шелка со сплошным разрезом, полукафтаны из крупноузорчатой ткани жаккардового переплетения.¹⁸

Из головных уборов наиболее распространенными были бархатные шапочки, а поверх нее - платок. В женской одежде преобладали синий, голубой и алые цвета.

Черкесы собирательный термин для обозначения в прошлом группы родственных по языку и культуре народов Северо-Западного Кавказа. Раньше сплошными массами жили на юге от реки Кубани, с юго-восточной стороны до реки Шахе, а с восточной - до реки Белой. Кабардинцы, черкесы и адыгейцы себя называют одним именем - адыге и имеют общее происхождение. Черкесы говорят на кабардино-черкесском языке. В 1859-1865 гг. большая группа (около полмиллиона) черкесов переселились в Турцию.¹⁹ Народные песни о насильно выселенных черкесах в 1865 г. в Турцию долгие годы сохранялись в их памяти (см. Паго Тамбиев. Адыгские (черкесские) тексты. СМОМПК. Вып.21. Тифлис, 1896. С.265-266). Женщины носили длинную рубашку из бязи или кисеи с широкими рукавами, а поверх рубахи - шелковый бешмет (кэптал), а так же шаровары из сукна. Черкешенки носили корсет; девушки затягивали грудь с раннего возраста из кожи или плотной материи со шнурками впереди. Головной убор носили в зависимости от возраста - круглую шапочку с белой кисейной чалмой, шаль. Платья красного цвета преимущественно носили женщины из привилегированных сословий, а мужчины - суконные шаровары, черкески без ворота и подкладки с карманами для вкладывания газырей, ноговицы из сафьяна или войлока.

Ингуши //кисти// кистинцы²⁰ - общее название вайнахской группы народов кавказских языков чеченцев и ингушей. Самоназвание галгай. Обитают в Ингушетии (в горной Ассы, Аргуни, в ущельях р. Армхи) и в низменных районах. Они живут в окружении хевсур, тушин, чеченцев, осетин и кабардинцев. Чеченцев и ингушей грузины обычно называют кисти.

Одежда ингушей близка к осетинской и чеченской. В прошлом у них не было специальной зимней женской одежды. Специфический мужской голов-

¹⁸ Такие ткани впервые были изготовлены на машине француза Жаккара, отсюда и название ткани - «жаковая».

¹⁹ См. Ш т е р н б е р г Л е в. Черкесы. «Энциклопедический словарь». Т.76 (XXVIII). СПб., 1903; Заметки о народе адыге и кабардинцах... (собрал Атжукин К.), «Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа». - Вып.12. Тифлис, 1891. С. 2.

²⁰ О них см. П а н т ю х о в И. Ингуши. Этнографическо-антропологический очерк // Известия Кавказского отдела Императорского русского географического общества. Т.13. № 6. 1900.

ной убор - высокая, расширяющаяся кверху папаха. Взрослые женщины носили овчинные полушубки.

Калмыки - (от тюркского слова «kalmak» - букв. отделившийся, отставший).²¹ Компактно проживают в Калмыкии (в составе Российской Федерации). Говорят на калмыцком языке. Религия - ламаизм. Предки калмыков - ойроты, выходцы из Центральной Азии. В 1630 г. они оставили Джунгарию и достигли берегов нижнего течения Волги, Прикаспия и Терека.

Традиционная мужская одежда рубаха (килик), шаровары на гашнике, однорортный бешмет общекавказского типа с вырезом на груди, который препоясывался широким поясом с ножом с кожаными ножнами. Поверх бешмета одевали шубу. Пояс, как и у многих народов считался обязательным атрибутом одежды. В прошлом носили круглые шапки с четырехугольной тульей из желтого сукна. Носили также русские картузы с суконным околышем. Праздничную женскую шапку шили из золотого глазета, а простые - из желтого сукна, обувь - сапоги из красного сафьяна.

Чеченцы.²² В старой этнографической литературе Чечня известна под двумя названиями - Большая Чечня (горная) и Малая Чечня (низменная). Мужская одежда - бешмет (чекмень, черкеска) из желтого или серого домотканого сукна, суконные или из сафьяна ноговицы, бухарская и войлочная головные уборы, обувь - чарыки. Женская одежда - рубаха, бешмет на вате с застежками, серебряные пояса.

Аварцы. Аварцы самый многочисленный народ Дагестана. Проживают в бассейне Аварского и Андийского Койсу, живут также в Азербайджане и Грузии. Еще в XVIII в. часть аварцев переселились на южные склоны Кавказского хребта, в пределы бывшего Закатальского округа, где они в прошлом были известны как **джарские лезгины**.²³

При всем многообразии по покрою костюма наиболее важные ее элементы являются едиными почти для всего Дагестана. Они в основном состояли из туникообразного платья - рубахи, распашного платья, бешмета, черкески. Носили также узкие и широкие штаны. Основным головным убором женщин была чухта, которая отличалась многовариантностью по форме и материалу.²⁴

Мужская одежда - рубаха, поверх рубахи платье (кунта), чепкен (черкеска), бешмет из сукна, поверх бешмета носили чуху с серебряными галунами, вязаная обувь, ноговицы, обмотки, войлочные сапоги, чарыки. Как и многие

²¹ О них см. «Энциклопедический словарь». Т.27. СПб., 1895; Губанов Григорий. Очерки жизни калмыков на Тереке. - СМОМПК. Вып. 29. Тифлис, 1901.

²² Часть чеченцев, проживающие по ущельям Макалдона и Аргуна, называют себя кистинами.

²³ Вейденбаум Е. Путеводитель по Кавказу. Тифлис, 1888.

²⁴ Булатова А.Г., Гаджиева С.Ш., Сергеева Г.А. Одежда народов Дагестана. Пушкино, 2001. С.13; Материальная культура аварцев. М., 1968. С. 217-218.

кавказские мужчины аварцы носили пояса с накладными чеканными медными, серебряными или золотыми подвесками.

Рисунки К.П.Бегрова «Носильщик» и «Водонос» так же представляют этнографический интерес. К сожалению, их этническую принадлежность нам не удалось определить.

Все мужчины в альбоме К.П.Бегрова изображены с ружьем, что было связано с тревожным военно-историческим положением тех лет. В прошлом на Кавказе было много оружейных мастерских, где производились холодные и огнестрельные оружия. Применялись они с целью самообороны. С другой стороны, ношение холодного оружия было делом мужской чести и престижа. Оно было одним из атрибутов мужского костюма. По утверждению Ф.Ратцеля «оружие составляло гордость кавказцев - шашка, кинжал, пистолет в военные время были неизбежной принадлежностью одежды кавказцев. В особых случаях к ним присоединились кольчуга, латы, копыи, азиатское ружье, колчан, наполненный стрелами. Кальчуги, надевавшиеся под черкеску, бытовали до 60-х годов XIX в. В конце XVIII - нач. XIX в. лук, колчан со стрелами носили главным образом спортивный характер.²⁵ Старинные доспехи переходили из рода в род».²⁶

Обычно к поясу прикреплялись металлические подвески, различные свисающие украшения, бляхи, наконечники, прикинжальный нож, кинжал в серебряной или золотой оправе, а также шашка, самодельный пистолет в кабуре. Кинжал и шашку прикрепляли слева, а пистолет справа. Многие кавказцы на поясе носили также жирницы, отвертку и сумочку с принадлежностями для чистки ружья. С появлением огнестрельного оружия на черкеске появились газырницы. Однако в связи с изобретением новых видов оружия в начале XX в. газырницы утратили практическое значение и сохранились в качестве украшения. Азиатское гладкоствольное ружье с кремневым замком, в котором воспламенение замка производилось при помощи искр, высекаемых кремнем при ударе его об огненную пластинку, получило особое распространение в XVII-XIX вв.

Несмотря на то, что рисунки К.П.Бегрова порой лишены некоторой индивидуальности, они представляют ценный историко-этнографический источник для изучения истории одежды народов Кавказа XVIII-XIX вв.

²⁵ Студенечкая Е.Н. Одежда народов Северного Кавказа XVIII- XX вв. М., 1989. С. 38.

²⁶ Ратцель Ф. Указ.раб. Т.2. СПб., 1902. С. 791.

Борчалинка

Казашеу

Кубинец

Бамбакинец

Борчалинец

Шамшедилец

Чарский лезгин

Кистинка

Кистинец

Черкес

Грузинка

Грузинский князь

Имеретинский князь

Кахетинец

Кахетинка

Имеретинка

Карелинец

Хевсурец

Тушинец

Пшавец

Гудомакареџ

Тулитинка

Кизицкая

Кизикинец

Осетинка

Осетинец

Калмык

Чеченец

Носильщик

Водонос

Kitabın tərtibçisi, mətnin və şərhlərin müəllifi:
EMİL ƏLİ OĞLU KƏRİMOV

QAFQAZ XALQLARININ MİLLİ GEYİMLƏRİ
RƏSSAM-LİTOQRAF K.P.BEQQROVUN YARADICILIĞINDA

Bakı – 2014

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu Elmi Şurasının 2014-cü il 27 may tarixli qərarı ilə nəşr olunur.

Утверждено к печати решением Ученого совета Института археологии и этнографии Национальной Академии Наук Азербайджана от 27 мая 2014 г.

Redaktor

Elnarə Səmədova

Rəssam

Nazim Rzaquliyev

Kompyuter dizaynı

Nüsrət Quliyev

Çapa imzalanmışdır 25.06.2014. Kağız formatı 60x90/8. Qarnituru Times. Fiziki çap vərəqi 10,5. Şərti çap vərəqi 10,5. Tirajı 300. Sifariş 1992.

“Azərbaycan” nəşriyyatının mətbəəsində çap edilmişdir.

Az 1073 Bakı, Mətbuat prospekti, 529-cu məhəllə.

Tel.: (99412) 5380010. Faks: (99412) 5380014.

E-mail: azerbneshr@yahoo.com